

„Született politikusi zseni volt”

Oborni Teréz történész Bethlen Gáborról és koráról

Ha nem vettük is észre, idén Bethlen Gáborév volt, mivel Bethlent 400 éve, 1613. október 23-án választották Erdély fejedelmévé. Kötelező tananyag, de a történeti köztudatban vele kapcsolatban legfeljebb a Tündérország (Tündérkert) közhelye ragadt meg.

Magyar Narancs: Erdély aranykorát Bethlen Gáborhoz kötjük; milyen volt az az állam, amelynek az élére 400 éve került fejedelemként?

Oborni Teréz: A 16–17. században létezett Erdélyi Fejedelemség mindenekelőtt a Magyar Királyság kettészakadása után keletkezett magyar állam volt, korabeli kifejezéssel élve a „másik magyar haza”, amely megszületését kizárólag az Oszmán Birodalom nyomásának köszönhet. Az *Egri csillagokból* is jól ismert történet, miszerint Szulejmán szultán Buda 1541-es esete után még ott helyben, a katonai táborban határozta el, hogy a kelet-magyarországi területeket – a történeti Erdélyt, valamint a török fennhatóság alatti középső országrész és Erdély közé került vármegyéket, a későbbi megfogalmazás szerinti Partiumot – leszállítja a Magyar Királyság területéből, és török szandzsákká teszi, amelynek élére uralkodót nevez ki. Erdély az Oszmán Birodalom befolyása nélkül sosem fejlődött volna a középkorban kormányzati önállóságot élvező erdélyi vajdaságból önálló állammá. Nem véletlen, hogy a kortársak közül senki nem gondolta állandónak a szétszakított ország állapotát. Súlyos katonai összecsapásokkal teli harminc év telt el, mire ráeszméltek, hogy a két nagyhatalom közé szorult területet önálló államként kell értelmezni, amelynek jogállását az 1571-es speyeri szerződés rögzítette: ebben a keleti országrész ura, Szapolyai János Zsigmond királyfi lemondott a királyi címről, cserébe a Habsburgok elismerték jogát az újonnan létrehozott erdélyi fejedelmi címre.

MN: Amely állam az Oszmán Birodalom vallusa volt.

OT: Nem ilyen egyszerű. Az új állam vitathatatlanul az Oszmán Birodalom hatalmi befolyási övezetéhez tartozott, amit a fejedelmek mindig el is fogadtak olyan látványos gesztusokkal, mint ajándékok és adó fizetése a szultánnak, a keleti politikában megszokott, alávettséget szimbolizáló reprezentáció. Am eköz-

ben több alkalommal is titokban hűséget fogadtak a magyar királynak, és nem vitatták a terület magyar korona alá tartozását sem. Egyszóval az erdélyi állam létét mindkét nagyhatalom befolyásolta, a mérték és a lépték azonban időről időre változott. A fejedelmek mozgásterét behatárolta az adott geopolitikai helyzet, amit Báthory István fejedelem már a 16. század utolsó harmadában felismert: Erdély csak a két nagyhatalom hangsúlyozottan egy időben megvalósuló kegyéből állhat fenn tartósan.

MN: Mit tudunk a Bethlenekről?

OT: Bethlen Gáborig még erdélyi léptékben sem tűntek kiemelkedő családnak: átlagos köznemesek voltak. Bethlen nagypapa ugyan harcolt a mohácsi csatában, és az apja, Bethlen Farkas a Báthory István melletti kiállásért megszerezte a család birtokközpontjává vált Marosillyét, de a kiemelkedés egyértelműen Bethlen Gáborhoz köthető. Korán árvaságra jutott, és testvérét, Istvánt anyai nagybátyja, a székely Lázár András nevelte Gyergyószárhegyen, ráadásul a birtokaikra is rátette a kezét Báthory Zsigmond fejedelem. Ezt visszakérni indul a 13 éves Bethlen a fejedelmi udvarba, ahol nagybátyja és távoli rokonuk, Bocskai István ajánlására a fejedelem bevette az apródok közé. Gyulafehérvár vált Bethlen igazi iskolájává.

MN: Mit tudunk Bethlen képzéséről?

OT: Nagyon keveset, viszont Bethlen rengeteget írt, és fennmaradtak a saját levelei, iratai. A megfogalmazásokból, a szóhasználat kifinomultságából, az analógiák alapján csak azt tudjuk következtetni, hogy a kimagaslóan okos ifjú rengeteget olvasott, minden íránt érdeklődött. Írni-olvasni már a szülői házban megta-

Fotó: Németh Dániel

nult, apja a kolozsvári jezsuita akadémia szánta, ám ebben a halála megakadályozta. Így jobbra csak gyakorlati képzéseket – főként katonait – kaphatott nagybátyjánál. A gyulafehérvári udvarban azonban megtanulta a viselkedési szabályokat, kommunikációs, politikai, diplomáciai ismereteket szerzett. Ráadásul, mint mondtam, folyamatosan képezte magát. Jellemző rá, hogy hiányzó latinnyelv-tudását is önállóan igyekezett pótolni. A jó eszű apródra egyre többen figyeltek az udvarban.

MN: Amely igazi pálfordulással a törökök ellen fordult.

OT: Kitért a tizenöt éves háború (1593), és sokan úgy gondolták, eljött a várva várt nagy törökellenes felszabadító háború ideje. Ekkoriban Erdély politikai élete végletesen és sokszor véresen két nagy táborra – mai fogalmaink szerint pártra – szakadt: a „törökös” békepártira, illetve a háborúpártira, amelynek tagjai a Habsburgok oldalán álltak. Bethlen részt vett a törökellenes havasalföldi hadjáratban és más csatákban is, átélte, hogy Báthory

Zsigmond átadja Erdélyt Rudolf császár-királynak. Bethlen 1602-ben Székely Mózeshez csatlakozott, aki trónkövetelőként lépett fel az Erdélyt Rudolf nevében uraló császári hadvezér, Giorgio Basta ellen. A vereségek után Bethlen oszmán uralom alatt álló területre volt kénytelen menekülni.

MN: Ott választották a menekültek fejedelemmé?

OT: Igen. Kevésbé ismert tény, de a törökös párt már ekkor őt tekintette Erdély reményességének. Itt mutatkozott meg először különleges politikai tehetsége. Jóval több volt, mint amit a rá gyakran használt – szerintem önmagában keveset mondó – reálpolitikus jelző takar. Mindig eredeti ötletei, céljai voltak. Az a típus volt, aki akkor sem esett kétségbe, ha a tervezett „forgatókönyv” nem jött be, azonnal új megoldásokon gondolkodott, vagy ha kellett, képes volt hátralepni, kompromisszumot kötni. Kortársai és – valljuk be – időnként az utókor sem képesek mindig átlátni a céljait. Született politikusi zseni volt. Ekkor nem fogadta el a fejedelemséget, sőt rövidesen meglátta Bocskaiában a „jövőt”, akinek fejedelemmé választásában és az oszmán Porta általi elfogadtatásában komoly szerepe volt jó török kapcsolatairól.

MN: Sokan máig a törökök kegyeltjének tartják, és sikereit főleg ennek fényében értelmezik. Valójában milyen összeköttetései voltak az Oszmán Birodalom főembereivel?

OT: Az egyelőre kevésbé kutatott terület, hogy neki milyen befolyása volt, sőt arra is csak az utóbbi időben világított rá a hazai oszmanisztika, hogy az erdélyi fejedelmek mennyire komolyan jelen voltak a szultáni udvarban, Bethlen is komoly összeköttetésekkel rendelkezett a Portán. A mai világban ismertekhez nagyon hasonló „lobbicsoportokban” az Oszmán Birodalom központjában az erdélyiek is képviseltették magukat. A magyar származású török vezető tisztségviselők is befolyásolhatták a döntéseket, hiszen voltak ilyenek is; nagy valószínűséggel magyar eredetű volt például a Bethlent

NÉVJEGY

Balassagyarmaton született 1960-ban. 1983-ban diplomázott az ELTE Bölcsészettudományi Karán, történelem–levéltár szakon. Pályafutását levéltárosként kezdte, 1991-től az MTA ösztöndíjasaként az ELTE Történelem Segédtudományai Tanszékén dolgozott, kandidátusi fokozatot szerzett, majd 1993–2004 között a Pécsi Tudományegyetem oktatója volt. 2004-től az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, jelenleg tudományos titkára, az ELTE BTK Történeti Intézetének docense. Fő kutatási területe a kora újkor magyar történelem, azon belül is az Erdélyi Fejedelemség története.

trónra segítő Iszkender kanizsai pasa is. Ebben a világban nemcsak Bethlen tájékozódott jól, hanem a Porta is felfigyelt az okos erdélyi politikusra. Kemény János önéletrésében mégis így emlékezett Bethlen törökökhöz fűződő viszonyáról: „...noha színezett nekik igen, de keresztény gyomorból gyűlölte az pogányságot.”

MN: Tehát az oszmánoknak köszönhetette a trónját?

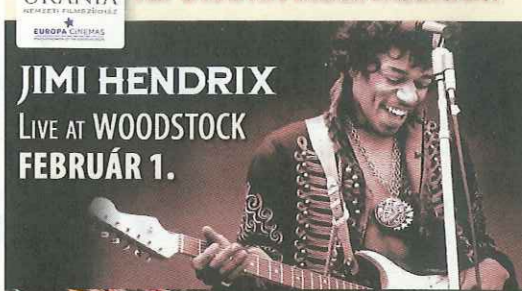
OT: Bethlenben viszonylag későn fogalmazódott meg a gondolat, hogy akár ő is fejedelem lehetne. Három fejedelmet segített a trónra, vagy támogattott korábban. Székely Mózes után Bocskai nagyon sokat köszönhetett neki, így a fejedelem egyik nagyhatalmú bizalmi embere lett, majd Bocskai halála után egy időre visszavonult, hogy előkészítse a nagy ígért, Báthory Gábor fejedelemmé választását és Rákóczi Zsigmond lemondatását. Báthory Gábor mellett már egyértelműen a fejedelemség legbefolyásosabb embere, köszönhetően anyagi gyarapodásának is, amit a Károlyi Zsuzsannával kötött házassága hozott. Ha Báthory bevált volna, Bethlen valószínűleg sosem lesz fejedelem. Báthory azonban emberileg, politikailag mindenkinek csalódást okozott. Amikor egy alkalommal Bethlen ellentmondott neki, állítólag égő gyertyát dugott a szakállába. Mászor részen megfenyegette, mígnem Bethlen 1612-ben megint török földre kényszerült. Innen kezdve már saját fejedelemségét készítette elő. Egyezkedett a magyarországi pasákkal, levelet írt Thurzó György nádornak, és nem bizonyított, de találkozhatott magával a szultánnal is. Török-tatár haderővel tér vissza Erdélybe, és a becslések szerint az öt-nyolcezer fős kísérelő se regnek súlya volt a választásnál. De nem csak ezért lett fejedelem. Addigra Báthorynak komoly ellenzéke volt Erdélyben, Bethlen pedig nemcsak ismert, hanem tisztelt személyiség is volt. Amikor Iszkender pasa összeharcolta az országyűlést, Báthory letételét, illetve új fejedelem választását hagyta meg. Bethlen maga részt sem vett a gyűlésen, míg fel nem oldották a fejére kimondott proscriptiót, ami fej- és jószágvesztést írt elő. Volt ellenjelölt is az országyűlésen, de valós alternatíva aligha. Ezt a kortársak is látták.

MN: Bethlent sokan Mátyás királyhoz hasonlítják „abszolutista” módszerei miatt. Jogos az összevetés?

OT: Bár vannak hasonlóságok, más korban, más viszonyok közepette éltek. Ugyanígy sántít az is, amikor uralkodását a 18. századi abszolutizmusok korai előképeként tekintik. Az ellenkezője igaz: az erdélyi állam születési körülményeiből adódott az erősen centralizált fejedelmi hatalom, a kettős külpolitikai szorítás viszont igényelte az erősen központosított rendi monarchiát, amit Bethlen meg is alkotott. Ugyanakkor tudott és szeretett is irányítani, mindenben rész akart venni, sokszor aprólé-

(Folytatás a következő oldalon)

KONCERTFILMEK
AZ URÁNIA MOZIVÁSZNÁN!

JIMI HENDRIX
LIVE AT WOODSTOCK
FEBRUÁR 1.

MUSE

LIVE IN ROME
FEBRUÁR 6.

DREAM THEATER

LIVE AT LUNA PARK
FEBRUÁR 14.

The
ROLLING
STONES

LIVE AT HYDE PARK, LONDON
FEBRUÁR 21.

ÁKOS
2084
TURNÉ

FEBRUÁR 26.

QUEEN

LIVE IN BUDAPEST '86
MÁRCIUS 9.

Peter Gabriel =

Back to Front
LIVE IN LONDON
MÁRCIUS 18.

(Folytatás az előző oldalról)

kos ügyekben is ő döntött. Másrészt viszont nagyon jól megválasztott emberei is voltak, akiknek a kinevezésénél a tehetség és a bizalom számított.

MN: Hogyan lett a kiégett országból olyan Erdély, amely a 30 éves háborúra európai tényezővé vált?

OT: Ahogy a már idézett Kemény fogalmazott, háborúkat ugyan viselt a fejedelem, de „az haza földét ellenség lova lába nem nyomta, sem hada nem ruhálatott”. Mindenekelőtt nagyon ügyelt arra, hogy fenntartsa jó kapcsolatait a Portával. Bár hadjárataihoz ténylegesen csak egy alkalommal kért török segédcsapatokat, mindig úgy tudott tárgyalni, hogy sejtetni engedte: szükség esetén az oszmán hadak mellette állnak. Rendezte viszonyát a Magyar Királysággal is, az 1615-ös nagyszombati megegyezéshez vezető tárgyalásokon végtelen kompromisszumkészséget mutatott, ám Váradot, Erdély kulcsát és legerősebb várát nem adta át II. Mátyásnak. De Bethlen ezen túl pénzügyi téren is zseni volt: felismerte, hogy az országreszek közötti kereskedelmi kapcsolatok egyik legfőbb akadálya – a folytonos harcokon túl – a forgalomban lévő pénzek értéktelensége. Ezért II. Ferdinándnak azt javasolta, hogy egyszerre vonják ki a régi, rossz minőségű pénzeket a forgalomból, egyúttal összehangoltan veressenek jó minőségű érmeiket. Ferdinánd habozott, de Bethlen 1625-ben egyedül is megcsinálta a pénzreformot, ami miatt átmenetileg megcsappant ugyan a bevételek, de a felélénkült kereskedelem révén rövidesen ömlött a pénz a kincstárba, különösen azután, hogy a magyar király is meglépte a pénzrendszer átalakítását. Ilyen értelemben újra egy gazdasági térséggé vált az ország. A pénzből Bethlen nemcsak ragyogó udvart alakított ki, de ütőképessé tette az erdélyi hadakat. Ugyanakkor ne feledjük, hogy ez a rendkívül vegyes összetételű, a szabadrabláshoz szokott hajdúktól a rendi kontingenseken, a székelyeken át a zsoldosokat is magába foglaló hadsereg nem volt mérhető a

két nagyhataloméhoz. Ahhoz, hogy Erdély felkerült Európa politikai térképére, kellett Bethlen külpolitikai aktivitása is, amely a nyugati protestáns hatalmak felé orientálódott. Az európai kapcsolatokat erősítette második házassága Brandenburgi Katalinnal, 1626-ban. Mindeközben telt művészeti mecenatúrára, iskolákra, úgyhogy jogosan látjuk a mai 2000 forintosan a fejedelmet tudósai körében. Áldozott az öt személyesen érdeklő tudományokra is. Európai híru könyvtára sajnos az 1658-as dúlásban megsemmisült, pedig kortársai a Corvinához hasonlították.

MN: A megerősödött Erdélyből kinyújtotta a kezét a magyar koronáért? Mi volt a Habsburg-ellenes hadjáratok valódi célja?

OT: Ahogyan egy angol követ, Sir Thomas Roe mondta róla: Bethlen, ha úgy vélné, hogy az inge tudja, mi jár gazdája fejében, letépné magáról. Egy ilyen emberről nehezen tudja az utókor eldönteni, mi lehetett a valós célja. A kortársak sem mindig tudták követni diplomáciai taktikáit. Hivatalosan a Bocskai-felkelést lezáró bécsi béke és különösen a vallásfelekezetek szabadságának védelmében szállt hadba 1619-ben, részben Magyarország befolyásos főurainak kérésére. Bethlen ekkoriban nagyon népszerű volt ezen a területen is. A Felvidék és a Dunántúl meghódította, és Besztercebányán magyar királlyá választották (1620). Ám nem koronáztatta meg magát, viszont a korona Pozsony elfoglalása után a kezébe került, és a jól védhető Ecsed várába vitette. Csak sejtethetjük, hogy valamiféle magyar vezetésű rendi szövetségben kialakított közép-európai monarchiában gondolkodhatott, amely talán a protestáns hatalmak támogatásával tehetett volna szert nagyobb önállóságra akár az oszmánok ellenében is. De felismerte, hogy adott pillanatban koronás főként sem tudná terveit megvalósítani, és felismerhette azt is, hogy egyelőre nem lehet megszabadulni az oszmánok befolyásától. Hangsúlyozom, csak találgatunk. Nagy államférfiúi bölcsességről tett tanúbizonyságot, hogy a vélhetően számára is csábító királyi címről le tudott mondani az ország

érdekeiben. A korabeli politikai vélekedés szerint – ismét Kemény Jánost idézem – „a fejedelmek két állat alakját kell magára öltenie, a rókaét meg az oroszlánét (...) az elsőtől az ügyességet, a másodiktól az erőt kell eltanulnia”. Bethlen megfelelt ennek a kívánalomnak.

MN: Viszont három hadjáratával sem sikerült maximálisan elérnie külpolitikai terveit.

OT: Ez nem rajta múlt elsősorban. A cseh rendek veresége behatárolta a mozgásterét, a Habsburg-sikerek révén és a minden fegyelmzési kísérlet ellenére is néha fosztogató katonái miatt 1622-re fordulat állt be magyarországi megtérsítésében. Így is előnyös békét kötött Nikolsburgban, amit két további békével is megerősített. Ideiglenesen hét felső-magyarországi vármegye és jövedelmei gyarapították Erdélyt. Bethlen olyan szövetségi rendszerek összehozásán fáradozott, amelyeknek volt realitásuk. Utoljára, halála előtt Lengyelország irányában tapogatózott. A politikai mozgástér maximális kihasználására irányuló, ám azt túl nem lépő politikájának életképességét az is bizonyította, hogy amíg utódai nem tértek le róla, Erdély virágzása folytatódott. Az más kérdés, hogy az 1600-as évek végére a hatalmi egyensúly elbillent a Habsburgok felé, aminek következtében sor kerülhetett a régóta várt felszabadító háborúra.

MN: Milyen kép él Bethlenről napjainkban?

OT: Mintha kissé elfeledtük volna Erdély legnagyobb fejedelmét. Az erdélyi magyarok körében természetesen nemzeti ikon, de a román történetírás nem szívesen beszél az erdélyi fejedelmek koráról. Mi pedig, bár oktatjuk az iskolákban a fejedelemség történetét, túlzottan is be vagyunk záródva a 20. századi eseményekbe, holott Bethlen pályája, személyisége, eredményei mindenképpen megérnék a nagyobb figyelmet. Úgy látom egyébként, hogy emlékezete hullámokban tört elő az elmúlt századokban is, mindig nagy vitát kiváltva. Tudományos értékelése ma már egyöntetű abban, hogy vitathatatlan óriási tehetségű, országépítő személyiség volt.

Kovács Péter

„Évi 14 ezer ember kivégzése felérne egy népiirtással”

David Garland amerikai kriminológus a halálbüntetés gyakorlatáról és filozófiájáról.

Milyen bűnökért jár halálbüntetés? Mennyire fontos részét képezi a nemzeti identitásnak? Miért tartanak még ma is kivégzéseket Amerikában? – ezekről kérdeztük a New York University professzorát.

Magyar Narancs: Az európai populista pártok ma is előszeretettel kampányolnak a halálbüntetés visszaállítása mellett. Hallottuk már Orbán Viktort és Lech Kaczyński azóta elhunyt lengyel elnököt is ezt pedzegetni. De mit jelentene egy országnak a halálbüntetés visszaállítása? Visszalépne ezzel egy korábbi fejlettségi szintre?

David Garland: Nem hiszem, hogy egy ország fejlettsége összefüggne azzal, hogy alkalmaz-e halálbüntetést. Egyes államok az USA-ban egyszer eltörölték, majd újra bevezették, de ettől nem lettek kevésbé fejlettek. Európában ez egy szimbolikus és átpolitikált kérdés: nem a bűnüldözésről szól, hanem egy politikai álláspont. A halálbüntetés visszaállítása jelentheti azt, hogy valaki nem fogadja el az egyesült

Európát, hogy konzervatív vagy jobboldali erőzetű, esetleg meglovagol bizonyos populista érzelmeket. De a halálbüntetés visszaállítása leginkább szimbolikus gesztus, hiszen még azok az országok sem alkalmazzák túl gyakran, ahol érvényben van.

MN: Hogyan néz ez ki az Egyesült Államokban?

DG: Évente 13-14 ezer gyilkosság történik, de csak 70 vagy 80 embert ítélnék halálra. A gyilkosságok 99 százalékáért nem jár halálbüntetés. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy van pár szerencsétlen, akit véletlenszerűen vagy épp faji alapú megkülönböztetés miatt halálra ítélnék. Elég nehéz különbséget tenni a gyilkosságok között. Jogilag például nincs erre lehetősége az, hogy valaki nem fogadja el az egyesült

gyilkosság a kegyetlenebb: ezt majd az ügyész, a bíró – vagy az Egyesült Államokban az esküdtszék – dönti el. Hogy mi alapján, az eléggé véletlenszerű.

MN: Ezt érti a halálbüntetés aranystandard rendszere alatti?

DG: Elmagyarázom. Az Egyesült Államokban 32 állam és a szövetségi kormányzat törvénykönyve tartalmazza a halálbüntetést. A 90-es években, valamint a 2000-es évek elején a politikusok sokat vitáztak a halálbüntetésről, fenyegetőztek, hogy alkalmazni fogják, sokakat halálra is ítélték akkor, de a kivégzésre csak ritkán került sor. A halálbüntetés ma a leggyakrabban úgy néz ki, hogy valakit halálra ítélnék, majd 10-15, esetleg 20 év múlva, számos fellebbezés és bírósági felülvizsgálat után az ítéletet életfogytiglani börtönbüntetésre változtatják. A halálbüntetés tehát leginkább vita és diskurzus formájában létezik, amit senki nem venne komolyan, ha nem hajtanák végre évi negyvenötven elítélten. Ezt főleg Texasban és más déli államokban teszik. A halálbüntetés mint valuta ennek a pár kivégzésnek köszönheti a hitelét, különben csak üres beszéd lenne.

MN: Ez úgy hangzik, mint valami jogilag kikényszerített orosz rulett.

DG: Ez elég jó leírása a helyzetnek. A kevés valóban halálra ítélt azok közül kerül ki, aki inkompetens ügyvédet kapott. Tipikusan fekete, aki fehért ölt. A legszerencsétlenebbek egyben a legmarginalizáltabb közösségekből is jönnek. De még ezután is kérdés, hogy mennyire van szerencsésük a fellebbezés vagy a legfelsőbb bírósági felülvizsgálat idején. A szerencsén múlik például, hogy találnak-e olyan ügyvédet, aki ingyen dolgozna nekik. Sokan találnak, és akkor nagy eséllyel megússzák a kivégzést. Az Egyesült Államokban mindenkinek joga van ügyvédhez, de ez az ügyvéd nem feltétlenül jó ügyvéd. Sok déli államban olcsó, fiatal, tapasztalatlan ügyvédek rendelkeznek ki a vádlott mellett, aki rossz munkát végez, ezért aztán a védecét halálra ítélik. Aztán lehúzzák tíz évet a siralomházban, és esetleg jön egy tapasztaltabb védő, aki ingyen elvállalja az ügyét, fellebbez vagy a legfelsőbb bíróság előtt védi meg kliense igazát, és sikerrel jár. Szerencse kérdése.

MN: Mit mondanak a statisztikák? Mennyi feketét és latin-amerikait végeznek ki?

ALTERNATÍV STAND-UP

2014. JANUÁR 6. 19:00
MINDEN HÓNAP ELSŐ HÉTFŐJÉN!
FELLEPNÉK:
BÁRMI SÉRGÉLY
JAMIL CANK'S PETER
FANÁSI ZOLTÁN

DUMASZÍNHÁZ – FÜGE

PRODUKCIÓ:
CABARET MA
VÉRFRISZÍTÉS
A HAZAI
HUMORBAN
A JURÁNYIBAN!

Dumaszinház Jurányi

www.juranyihaz.hu

A FÉRFIAK SZEXUÁLIS VILÁGA

2014. JANUÁR 21. ÉS 31. 19:00